

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Бейшенбаева Б.Т.,
Кыргыз билим берүү академиясынын ага илимий кызматкери
**«МАНАС» ЭПОСУНУН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК НАРКТАРЫ ПРОФЕССОР С.
БАЙГАЗИЕВДИН ИЗИЛДӨӨСҮНДӨ**

Бейшенбаева Б.Т.,
Кыргызская академия образования
**ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ ЭПОСА «МАНАС» В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПРОФЕССОРА С. БАЙГАЗИЕВА**

Beishenbayeva B.T.,
Kyrgyz Academy of Education
**ETHNOPEDAGOGICAL VALUES OF THE EPIC "MANAS" IN THE RESEARCH OF
PROFESSOR S. BAIGAZIEV**

Аннотация: Макалада белгилүү манас таануучу С.Байгазиевдин «Манас» эпосунун педагогикасы» аттуу китеби жөнүндө сөз болот. Манасты бала кезинен тарбиялоодо кыраакы карыя Акбалта кыргыз элин эркиндикке алып чыга турган бала экенин сезип, бала чагынан эмгек менен тарбиялоого бүт күчүн жумшаган. Адам баласына эл-журт, Мекен, салт, нарк, мамлекет жогору турарын бала Манастын кулагына куюп, аң сезимине сиңирип, патриоттук сезимин ойготуп, түпкү тегин билүүсү абзел экенин Акбалта, Жакып, Чыйырды айтып тарбиялаганын эмгектин автору таасирдүү, ары жеткиликтүү көрсөтө алгандыгы жөнүндө сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: бала, тарбия, Ата журт, Мекен, салт, нарк, ата тек, патриоттук сезим, эмгек.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о книге известного учёного-манасоведа С.Байгазиева «Педагогика эпоса «Манас». Воспитывая Манаса с детства, мудрый Акбалта чувствовал, что именно он поведёт кыргызов к свободе, поэтому отдавал все свои силы тому, чтобы воспитать в нём трудолюбивого и вольного человека. Стоит отметить, что Советбек Орозканович сумел показать, что народ, Родина, традиционные ценности, государство являются высшими ценностями для человека.

Ключевые слова: ребёнок, воспитание, Отечество, Родина, традиции, ценности, предки, патриотическое чувство, труд.

Abstract: This article will discuss the book by the famous Manas scholar Sovetbek Baigaziev, Pedagogy of the Epic of Manas. Raising Manas from childhood, the wise old man Akbalta felt that it was he who would lead the Kyrgyz to freedom, and from childhood he devoted all his efforts to raising him in work and freedom. It's worth noting that Sovetbek Oрозkanovich was able to far-sightedly demonstrate that the people, the Motherland, traditional values, and the state are the highest values for a person, pouring this into the ears of the child Manas, instilling in him a sense of patriotism, raising him with knowledge of Akbalta, Zhakyp, Chyyyr, and his roots.

Key words: child, education, Fatherland, homeland, traditions, values, ancestors, patriotic feeling, work.

«Манас» эпосунун бала жөнүндөгү педагогикалык философиясында Жакыптын балалуу болбой жүргөндөгү арманын бүтүндөй түрк элдеринин түшүнүгүндө карай турган болсок, биринчи иретте бала - ата баркын көтөргөн, журттун башына кыйынчылык түшкөндө аздырбай баштап кетчү уулду тилеп отурганы менен маанилүү.

Профессор С.Байгазиев өзүнүн бийик аалымдыгы менен Жакыптын муң-зарынын өтө философиялык тереңдигин баса белгилеген. Анткени балага зар болуп, бала тилегенде жөн гана «кызыл этти» эмес, журт баштай турган уулду тилеп отурганында болуп жатат.

Демек, «Манаста» бала жөнүндөгү түшүнүк - эл-журт, Мекен, салт, мамлекет, рух түшүнүктөрү менен тыгыз жуурулушкандыгынын өзөгү - туяк, бала экендигинин философиясын ачып көрсөткөн. Бала – жашоонун өмүр сапарындагы тукум улай турган

символу экендигин Советбек Орозканович өзүнүн эмгегинде так жана таасын чагылдырып жазган. Адамзат жашоосунун тукум улай турган өзөгү балага келип байлана тургандыгын, эгер мындай болбой калса, өмүр көчү токтоп, тукум улай турган муундун учугу үзүлө тургандыгын белгилеген. «Манас» эпосундагы бала, перзент түшүнүктөрүн эл, жер, мамлекет, рух, салт, мамлекет деген түшүнүктөр менен жуурулуштуруп кароо жагын тастыктаган. Туулган туяктын жер үстүндө жөн эле бир кыбыраган көрпөндө болбостон, бүт айланага жакшылыгын, жарыгын чачкан нурпөндө болуп жашоосу керектигин көрө билген [2, 5-16-бб.].

«Манаста» баланы эркин тарбиялоо даанышмандыгы» аттуу бөлүмдө манас таануучу Советбек Байгазиев Манастын бала катары өзгөчөлүгү эмнеде болгондугун жана Манастын Манас болушу үчүн тарбиялоонун жолдорун изилдеп чыккан жана элдик тарбияны кошуп, жуурулуштуруп жазган.

Манастын табият берген күч-кубаты буркан-шаркан түшүп, баш бербеген тентектиги анын эссиздигинен же акылы жоктугунан эмес, тескерисинче, ички энергиядан экендигин билебиз [4, 330-332-бб.].

«Акылман Акбалта Алтайда «Кабыланды» кандайча таптаган?» аттуу бөлүмдө болсо профессор Советбек Орозканович ушундай жагдайда Манастын тарбиячыларынын ичинде Манаска сүйүнүч менен караган бир адам – Акбалта экендигин белгилеп жазган. Ушул бала аман-эсен чоңойсо, агарып таңыбыз атабы, жаркырап күнүбүз чыгабы деген үмүт тутанып Акбалта астыртан асырап сактап, тарбиялоо чечимине башын байлайт.

Акбалтанын бала Манаска оптимизм менен карап тургандагы бир мотивин окумуштуу С. Байгазиев байкаган.

Манастын төрөлүшүндөгү Акбалтанын көрөгөчтүк туюму менен кыргыз элине кандайдыр бир жакшылык жышаандын келгендигинин белгисин сезип, Манасты астыртан асырап-сактап тарбиялоо керектигин даанышмандыгы менен жазып өттү.

Советбек Орозканович Акбалтанын кыргыздардын руханий лидери экендигин, кыргыз элинде кадыры бийик карыя экендигин, билбегенди билгизген билимдүү адам экендигин бала Манасты тарбиялоодогу кыраакылыгын дааналап көрсөткөн. Мисал катары төмөнкүлөргө токтолсок болот: «Абайлап Жакып кебимди ук, аталаш кыргыз эл кайда? Бизге белге таңуу уул ушул, Жакып сенин чачылганың жыйналат, үзүлгөнүң уланат. Байкасаң бизге шер келди, ойлоп көрсөң сен Жакып, бизге бир жакшылык тиер күн келди. Ок өтпөс тон кийгизип, ок жетпес ат миңгизип, Манасты жолго сактап багалы», – деп Акбалта Манасты өз баласынан артык көрөт.

С.Байгазиев Акбалтанын кармаган тарбия туткасы – бул Манасты эркин тарбиялоо философиясын жана даанышмандык бийиктиктен кечиримдүүлүгүн, баланы түшүнө билүүдөгү жогорку өрнөгүн ачып көрсөткөн. Манастын балалыгындагы тарбиясына Акбалтанын күч-аракетин, ой-пикирин, демилгесин Чыйырды эненин коштоп, колдоп келгендегисин жана тарбиянын өзгөчө касиети бар экендигин Советбек агай эл мугалими Бектур Исаковдун төмөндөгүдөй жазганы менен да дааналайт: «Кыргыз педагогикасынын кан жолун баштоочу каарман – Чыйырды. Чыйырды –улутубуздун өз кыртышында жаралган, элдик педагогиканын туусун көкөлөтө турган инсан. Ошол эле учурда кыргыз педагогикасынын Умай энеси деп баалоо да аша чапкандык болбойт».

Педагог С. Байгазиев бала Манастын адам катары жетилишинде, жаран катары тотугушунда элдик тарбиянын ролу жөнүндө өзүнүн педагогдук кенен акыл-ой чабытынын тереңдиги менен маанилүү изилдөөлөрдү жаза алган [5, 188-192-бб.].

«Эртелеп ойлонгон, эртеңкисине ойгонгон бала баатыр (акыл тарбиясы)» деген темага келгенде автор түпкү маанисин эпостун сюжети менен жана көркөм тексттеринен ой калчап отуруп, Манастын акыл-эси бала күнүнөн тартып өмүрүнүн акырына чейин тынымсыз изденүүдө болгондугун жана ар дайым бийик чыңалууда тургандыгын байкаган.

Бала Манастын кулунчак кезинен эле алдыга суроо коюп, собол таштап, жашоо маселелерин талдап гана жөн койбостон талкууга коюп, тарбиячылардын багытын, кеңешин бек кармап, алысты көрө билгенди, тамырларын аңтарып, акыл тегереткенди адат кылып алганын окумуштуу орчундуу мисалдары менен ынанымдуу ой чабыттаган [2, 28-32-бб.].

Манас окуган «Алиппе» же балада тарыхый эстутумду түптөө деген бөлүм да кызыктуу жазылган. Эстутум демекчи, окумуштуу, Советбек Орозкановичтин эстутум жөнүндөгү аныктамалары да өзгөчө. Эстутумсуз адам жок, адамдын коому да жок. Эстутум, дааналап айтканда, адам баласынын жашоосунун формасы жана өзүн-өзү сактоосунун органы.

Педагог С. Байгазиев Манастагы эстутум жөнүндөгү ойлорун изилдеп жазуу менен эң негизгиси түпкүлүгүндү билүү, жети атаңды таануу идеяларын байкап чыккан.

Окумуштуу С. Байгазиев эстутум боюнча Жакыптын баланын адам болушу түбүн таануудан башталат деген терең ишенимде болгондугуна кылдат маани берген. Азыркы тил менен айтканда, тарыхый эстутумду каймактатуу Жакып ата үчүн бала тарбиясынын биринчи алиппеси экендигин көрө билген. Андан ары терең изилдөөлөрдүн негизинде Жакып менен Акбалтанын атайын тарбия мүдөөсү менен жети атаны жеткизе айтып, калкына калка болуучу эрендер тууралуу саймедиреп баян кылгандары Манастын

патриоттук нукта калыптанышына жана атуулдук сезимдеринин ойгонушуна түрткү берген.

Советбек Орозканович мунун далили катары Манастын чын жүрөгүнөн айткан төмөнкү сөздөрүнөн байкаган:

Каптаган жоого алдырбас,
Баатырын көрдүм кыргыздын.
Ашуудан бутун тайдырбас,
Акылын көрдүм кыргыздын.
Бороондуу күндө буюкпас,
Дөөлөрүн көрдүм кыргыздын [2, 32-37-бб.].

«Бала манастын жетилишинде эмгек тарбиясынын ролу» деген темага келели. Советбек Орозканович эмгек тарбиясына келгенде өтө өзүнүн алысты көрө билген байкагычтыгы, илимий изилдөөлөрү, турмуштук окуялар, мисалдар менен байланыштырган. Өздөрүнүн карандай эмгеги, маңдай тери менен эмгек кылып байыган Жакып менен Көкөтөй эпосто даңаза кылынып айтылат.

Бирок Бокмурунга эс кирбейт, эмгексиз, эрке өскөн Бокмурун эч нерсенин баркын билбейт. Мына ушул жерден педагог С. Байгазиев Бокмурундун өзүнүн айткан сөзүн мисал келтирген:

Эркелик менен ар качан,
Эртеден кечке уктадым.
Эркелик менен жаш жүрүп,
Эчтеме туйбас мас жүрүп.
Эл кадырын билбедим!
Жуулбастан кирдедим,
Журт кадырын билбедим!

Окумуштуу С. Байгазиев Көкөтөйдүн өлүм алдында жатканда баласын эрке өстүргөндүгүн мойнуна алып өзүнүн: «Бир адамдын ырыскысы бирөөгө ырыс болбойт, башка адамдын дүйнөсү, башкага дүйнө болбойт» деген сөзүнүн чын болуп чыгышын кыраакылыгы менен байкаганы чоң изденүү. Ошон үчүн кыргызда «Баланы башынан үйрөт, чырпыкты жашынан ий, Баланы жакшылыкка жетелеп жанаштыр, жамандыктан кубалап адаштыр» деген акылман макалдар жарыкка келгендигин байланыштыруу менен «Манас» эпосунун педагогикасын изилдеп отурат.

Педагог Советбек Орозканович Манастын атасы Жакып менен энеси Чыйырдынын да элдик педагогикалык акылмандуулуктун духунда ойлонгон адамдар болушкандыгын

өзүнүн улам терең изденгендиги менен мисалдар аркылуу далилдеп отурат. Жакып менен Чыйырды баланы жашынан тотуктуруп, бышыктырып чыйралтуу, таалим-тарбия үчүн койчу Ошпурга берилиши да кокустук эмес. Түшүнгөн кишиге Ошпурдун колунда бала Манас төрт жыл жүрүп, малчылыктын түйшүктүү жумушу менен талаа-түздө бел чечпей кой-козунун артынан жүрүшү жаштайынан турмушка күйдүм-быштым болушуна, балтыр эти толуп, тотугушуна, кайрылып-бүлөнүшүнө жемиштүү таасирин тийгизген.

Жыйынтыктап айтканда, Советбек Орозканович «Манастын» таалим-тарбия сабагынан биринчи кезекте, эмгек – бул баланы адам катары калыптандыруунун, атуул катары жетилтүүнүн бирден бир жолу, анын эрешен тартып эр болушунун, эр уулу менен тең болушунун күчтүү куралы деген педагогикалык-философиялык логиканы көңүл борборунда бекем кармашыбыз керек деген таасирдүү оюу менен бөлүшөт [2, 37-47-бб.].

«Манастын аскердик-жоокерлик өнөргө тапталышы» аттуу тема да терең чечмеленген. Бул жерде да профессор Советбек Орозканович Манастын ата-бабалардын салтындагы аскердик, согуштук өнөрдү үйрөнүп, өздөштүрүүдө элдик педагогикалык ыкмалар колдонулгандыгына сереп салуу менен Акбалтанын ролу чоң экендигин белгилеп өткөн. Эпосто Акбалтанын Манасты уруш өнөрүнө көнүктүргөндүгү жөнүндө фактыларды табуу кыйын, бирок эпикалык саптардын ары жагындагы ойлорду агай терең баамдап "Манасты жоого сактап багалы» деген сөзүн эске түшүрөт.

Педагог С. Байгазиев элдик педагогика менен илимий негиздерге баам салуу менен аскердик өнөрдү Көкөтөйдүн ашында Манас өзүнүн кырк чоросу менен «жоокер оюнун» көрсөтүүсү кызыктуу жана таңгаларлык окуя экендигин байкаган. Мына ушундан улам окумуштуу Советбек Орозканович Көкөтөйдүн ашында адамдын оозун ачырган аскердик өнөрдү демонстрациялап көрсөтүүнүн башында Манас өзү тургандыгын айтат. Доолду дүңгүрөтө кагып, белги берип, жаа атууга, кылыч чабууга, найза саяууга жана башка аскердик ыкмаларга Манастын бала кезинен тарта машыктырылгандыгын терең баамдап жазып атат.

Эпостун педагогикасын изилдөөдө, анын ичинен аскердик өнөргө тапталуудагы Манастын Көкөтөйдүн ашындагы көпчүлүккө оюн тартуулаган аскердик чеберчиликтерин Чоң казаттын кандуу майданында иш жүзүндө көрсөтүшкөндүктөрү менен өтө маанилүү экендигин белгилейт.

Мындан тышкары профессор С.Байгазиев дагы бир жолу өзүнүн изилдөөлөрүн тастыктап, акылман баатыр Акбалтанын Алтайда бала Манастын бардык жагынан мугалими болуп тургандыгына көңүл бурган. Ошол эле учурда Советбек Орозканович жазуучу-тарыхчы Кеңеш Жусуповдун түшүндүрмөсүндө Жакыптын нарк-салтты сактап,

чоочун элден устаттарды жалдап, бала тарбиясына көңүл буруусу жана Ошпурдай устаттардан кытай, калмактардын жана көчмөндөрдүн эрдик өнөрүн, тилин, салтын, акылмандыгын жаш кезинен үйрөнгөндүгүн жазып өткөн.

Ошентип, С.Байгазиев бала Манастын келечектеги азаттык үчүн күрөшү уланып, андан ары жүрүп отургандыгы менен маанилүү экендигин белгилеп жазган [2, 47-57-бб.]. «Манастын мекенчилдикке тарбияланышы» темасы боюнча төмөнкүлөрдү белгилемекчибиз. Манастагы мекенчилдик темасына кайрылууда манастанучу Советбек Орозканович Акбалтанын даанышмандыгын, тарбиячы экендигин, кыргыз эли үчүн каруусун казык, башын токмок кылып кызмат өтөгөн мурунку-кийинки көк жал баатырлар жөнүндө Манаска «кара тилин кайрап», оозеки, «окуу китепти» саймедиреп айтып бергендегиси менен рухий мекенчилдиктин камында болгондогусун көрө билген жана жазып өттү.

Акбалта менен кошо эле Жакып менен Чыйырдынын жети атаны жеткире айтып, тарыхты таасын сүйлөп, калкына калканч болгон улуу эрендер жөнүндө таалим бергени Манастын патриоттук духта калыптанышына жана атуулдук сезимде түптөлүшүндө чоң бир мекенчилдик тарбия бар экендигине ынанып, ага изилдөөлөрүн улап отурат [2, 57-62-бб.].

Көзкаман - бул «тамырсыз» адамдын символу. Башына «социалдык шири» кийген кулдун символу. Педагог С. Байгазиев ушундай аныктамалардын негизинде өзүнүн изилдөөлөрүндө Көзкамандай тамырсыз адамдын жамаат үчүн, улут үчүн социалдык жактан өтө коркунучтуулугу жөнүндө «Манастын» эскертүүсү деп баамдайт.

Окумуштуунун илимийлүүлүк жактан кенен изилдөөлөрү - бүгүнкү күндүн чындыгы. Ошондуктан профессор С.Байгазиев «Улуу «Манас» ыйык китебибиз бүгүнкү тукумдарды маңкуртчулуктан сактанууга, балага жаштайынан мекенчилдиктин рухун сиңирүүгө, маңкуртчулукка каршы рухтун отун жандандыруунун өтө зарылдыгын эртеңки күнгө калтырбоо жөнүндө жазат [1, 62-б.].

Окумуштуу кыргыз чөлкөмүндө ата-эненин статусу өтө бийик экендигин, ата-эненин кадыр-баркын жогору тутуп, ардакталарына, аброюнун көтөрүлүшүнө өбөлгө болгон этномаданий, социалдык-педагогикалык, шарт-жагдайларын кандай жолдор менен камсыз кылгандыгыбыз жөнүндө терең иликтеп өткөн.

Педагог С. Байгазиев бул боюнча өзүнүн китебинде көптөгөн ынанымдуу мисалдар, илимий изилдөөлөрү жана ошондой эле этнопедагогикалык көз карашта да, этнографтардын көз караштарын да эске алуу менен терең философиялык ой-чабыттары

менен кеңири жазып өткөн. Бул боюнча педагог С. Байгазиевдин жазгандары азыркы заманыбыздын да өтө актуалдуу маселелеринен болуп кала бермекчи [2, 70-80-бб.].

Манастаануучу Советбек Орозканович Манас эпосунун педагогикасындагы эркиндик идеясына келишин жаш Манастын тарбиясына Жакып, Ошпур, Чыйырды, Акбалта сындруу элдик педагогдордун максаттуу таалими менен катар элдик менталитет, элдик моралдын атмосферасынын өзү да таасирин тийгизгендигин бир канча ынанымдуу мисалдар менен изилдеп чыккан.

Кытайлык Алооке хандын аскеринин күтүүсүз чабуулуна кабылып, туш-тушка чилче тарап, эл катары жок болуп кетүү коркунучу алдында турган бир боор кыргыз калкынын кайгылуу тагдырында ак элечек байбичелер, ак калпак карыялардын муң-зары менен «Кара Өзөн кайда, бел кайда, аталаш кыргыз эл кайда» деп буркурап ыйлаган элдин ыйын өзүнүн балалык түшүнүгүндө бир чоң чечимге кабылат, келет.

Манастаануучу С. Байгазиев Манастын ошол ынанымын, ишенимин мындай деп белгилеген. Ар жерде чачылып жүргөн кыргыз калкынын башын кошуу, бириктирүү. Ата журтту боштондукка чыгаруу, элдин башын азат кылуу, кыргыз мамлекетин түзүү, душманга өзү катылса катыгын берүү сыяктуу идеяларды кечиктирилгис милдет катары өз алдына койгондугу – бардыгынан жогору. Анткени бул Манастын ыйык идеясы жана эң бийик дөөлөтү [3, 47-48-бб.].

Корутунду. Белгилүү манас таануучу, педагог С. Байгазиев айкөл Манастын балалык дооруна кенен талдоо, изилдөө жүргүзүп, ар тараптан изденип, Манастын бала катары өзгөчөлүгүн элдик педагогиканын нугуна салып, кынаптап, тарбиячыларынын кандай ыкмалар менен эмгекке, эстутумга, аскердик-жоокердик өнөргө, мекенчилдикке кантип тапталганын өтө кыраакылык көз карашта жазгандары менен окуяларга сүңгүп кире ала тургандай сезим калтырат.

Окумуштуунун бул илимий изилдөөсү көптөгөн ата-энелерге, мугалимдерге, жаштарга, окуучуларга өз пайдасын тийгизип, Манас жөнүндө билим көрөңгөсүнүн пайдубалы түптөлүп, андан ары билим казынасын жемиштүү улантып кетишет деген зор ишенимде болобуз.

Адабияттар:

1. Асаналиев К., Жигитов С. Кыргыз Совет адабиятынын тарыхы / К. Асаналиев, С. Жигитов. – Фрунзе: Илим, 1987. – 680 б.
2. Байгазиев С. «Манас» эпосунун педагогикасы / С. Байгазиев. – Бишкек: Алтын тамга, 2021. – 86 б.
3. Байгазиев С. Улутум – КЫРГЫЗ, урааным – МАНАС! / С. Байгазиев. – Бишкек: Алтын тамга, 2020. – 347 б.
4. Байгазиев С. Улутубуздун уңгулуу нарктары / С. Байгазиев. – Бишкек: Алтын тамга, 2023. – 387 б.
5. Байгазиев С. Улуу «Манас» эпосунун уңгулуу баалуулуктары / С. Байгазиев. – Бишкек: Алтын Тамга, 2025. – 204 б.